

*Борлак І., Стрельцова А.
(м. Одеса)*

УДК 391.985(477.74)(=512.165)

**ТКАЦЬКІ ВИРОБИ ГАГАУЗІВ: ОРНАМЕНТИКА ТА
ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ**

Стаття про ткацькі вироби гагаузів, зокрема про кіліми та рушники. Розглядається орнаментика та функціональне призначення виробів. Акцентується увага на еволюцію та трансформацію орнаментики.

Ключові слова: гагаузи, орнамент, кілім, пешкір

Більшість гагаузів України мешкає у великих селах Буджака: моноетнічних: Олександрівка (гаг. Лісандровка), Виноградівка (гаг. Курчу), Дмитрівка (гаг. Дімітровка) Болградського району, Старі Трояни (гаг. Ескі Троян) Кілійського району, Котлови́на (гаг. Болбока) Ренійського району та у біетнічних селах Червоноармійське (гаг. Кубей) Болградського району, Новоселівка (гаг. Енікіой) Кілійського району.

Слід зазначити, що старі гагаузькі села України, окрім анклаву в Кілійському районі і поліетнічного с. Жовтневе (Каракурт), складають єдиний ареал з гагаузькими поселеннями Молдови. Вони були розділені штучно (державним кордоном). Село Котловина межує з селом Етулія (Молдова), Виноградівка – з м. Вулканешти, Червоноармійське – з с. Копчак, Олександрівка та Дмитрівка – з м. Чадир-Лунга [1, с. 196].

Всього у Одеській області у 2001 році мешкало 27617 гагаузів, що становило 86,5% від загальної чисельності гагаузів України та 1,1% від населення області [1, с. 196].

Орнаментика ткацьких виробів – складова частина не тільки матеріальної, а й духовної культури гагаузів. Орнамент засвідчує світоглядні уявлення та відображає естетичні уподобання цього народу.

Орнамент з часом видозмінюється, з'являються нові мотиви, деякі зникають або еволюціонують та продовжують існувати. Тобто на кожному етапі свого існування етнос творить традицію, додаючи до своєї культури все, що відповідає його потребам та смакам. Тобто ународнює. Але деякі мотиви у певний проміжок часу були більш популярними, іноді, після піку своєї популярності, вони зникали або продовжували функціонувати разом з іншими, але з меншою частотою. Такі орнаменти у середовищі гагаузів називають модними.

Ткацькі вироби гагаузів за призначенням та орнаментикою можна розділити на три групи:

1. Рушники
2. Килими (кілім)
3. Вироби господарського призначення: дорожки, матраци (дешекь, ковдри (йорган) тощо).

Кіліми виготовляють з вовни. Вони мають різні розміри (в залежності від стіни, для якої їх робили), але зазвичай прямокутні, рідше квадратні. Найбільшими вважаються кіліми для приданого – 4-5-ти метрові. За технічними ознаками виконання існує два види килимів майже без візуальної відмінності між ними, але з відчутною різницею: зворотній бік ідентичний лицьовому або з вузликами.

Тло кіліма зазвичай чорне, але може бути коричнєве та голубє. Композиційно кілім складається з центральної частини та контуру. Орнамент розташовується горизонтально. Центральна частина складається з ряду букетів троянд (2, 3, 5). У букеті крім троянд (зазвичай непарна кількість – 3, 5, 7) можуть бути і інші польові квіти. Часто на центральній частині вміщували ім'я ткаць, або ж імена сімейної пари (особливо, якщо кілім входив до приданого).

Контур являє собою широку лінію з квітів та листя, часто меандроподібну. Він буває декількох видів: 1. Питирак кернас – за свідченням респондентів, найскладніший через дуже дрібні деталі. Названий так через візуальну схожість на траву питирак (реп'ях). 2. Мантар келер – грибний край. 3. Генгерь – край у вигляді лопуха.

Крім квіткових букетів, на кілімі могли зображувати вінки, «кукол» та оленів.

Вироби ткацтва для побутових потреб виготовляли з вовни з ниток розібраних старих виробів. Орнаментувалися вони набагато скромніше – переважно різнокольоровими горизонтальними лініями та мотивами ялинки, меандроподібними квітковими орнаментами, квадратами, мотивами схожими на видовжені гранишники.

Незважаючи на очевидність пізнього запозичення майже всіх вище перерахованих орнаментів (особливо кілімових), вони стали традиційними для гагаузів ХХ ст. За свідченнями респондентів, багато орнаментів було запозичено, чимало з яких стало модними.

Усі респонденти наголошували на тому, що мода на певні мотиви існувала, і вона була доволі мінливою, змінюючись раз на рік чи впродовж кількох років. Але ці зміни не супроводжувались

глобальними відмінностями, тому не відклалися на тривалий період у людській пам'яті. Серед віянь моди, які кардинально міняли зовнішній вигляд, кіліма виділено наступні:

1. Колір тла. У 80-х роках набули популярності блакитний та коричневий кольори, які ненадовго витіснили чорний.
2. Дзвіночки. У період з 1970 до 1975 рр. мотив дзвіночків став модним на кілімах, частково витіснивши троянду. Але з 1975 року троянда знову набула популярності, а дзвіночок ткали вкрай рідко.

Важливо зауважити, що вишивка ввійшла у побут гагаузів лише у кінці XIX ст. Поява вишивки – вплив міської культури, а також сусідніх молдаван та болгар [1, с. 266]. Вишивкою прикрашали як нові види виробів, так і виготовлені раніше. Що стосується рушників гагаузів, то їм традиційно був притаманний тканий орнамент, який згодом, під впливом вищеперерахованих факторів, замінила вишивка, тканий орнамент на кінцях рушників замінено на вишивку. Зазначимо, що тканий орнамент не був повністю витіснений, адже часто полоси вишивки чередуються з тканим орнаментом. Такі рушники виготовляли для різних ритуалів, а також для інтер'єру житла. Мали вони ще й значення престижу. Зазвичай вишивали їх гладдю червоними та чорними нитками. Зображували півнів, голубів, коней, людей, букети, вазони. Вважається, що гагаузи використовували саме гладь через те, що вона візуально схожа на бранну техніку ткацтва [1, с. 268].

Рушники утилітарного застосування орнаментували інакше. Кінці таких рушників вишивали «тамбурним» швом. Тим самим швом вишивали й декоративні рушники.

Перехід від тканих орнаментів до вишитих спричинив відхід від геометричних та геометризованих композицій та примноження рослинних натуралізованих орнаментів.

У с. Дмитрівка Болградського району на початку 1950-х років рушники (неорнаментовані) прикрашали набивним орнаментом [1, с. 38-39].

Що стосується вишивки хрестиком, то вона у гагаузів з'явилася не раніше початку XX ст. Специфікою вишивки хрестиком є можливість легшої передачі геометричних орнаментів, на відміну від, наприклад, гладі, яка більш пристосована для передачі плав-

них ламаних ліній натуральних мотивів. Це, в свою чергу, дало можливість зберегти традиційні геометричні орнаменти гагаузів [1, с. 38-39].

Рушники для обрядових дій ткали виключно з шовку. Вони не використовувалися у побуті, відігравали лише обрядову функцію під час весілля. Гагаузькі рушники завширшки у середньому 50 см, в довжину мають від двох до чотирьох метрів. Колір тла – відтінки жовтого. Орнаментовані лише кінці, хоча через увесь рушник зазвичай проходять горизонтальні полоси з більш товстої білої нитки на відстані 15-20 см. одна від одної. Рушники за зовнішнім виглядом можна поділити на два типи: звичайний та орнаментований. Першому типу рушників притаманна відсутність будь-якого орнаменту окрім горизонтальних ліній різної товщини та кольору (переважно білий, рідше голубий, зелений, рожевий). Полоси мають тенденцію ущільнення на кінцях рушників. Причому, кожна група ущільнених ліній має свою власну вісь симетрії – центральну лінію, кілька ліній, котрі виділені кольором або товщиною. Другий тип рушників крім горизонтальних ліній має й інші орнаменти. Переважають рослинні, геометричні та орніто-морфні мотиви.

Найчастіше рушник використовується у весільній обрядовості:

- Ним прикрашали коня, на якому везли нареченого та одяг для нареченої. На рушник клали також і придане.
- Рушники обов'язково входили до самого приданого нареченої (чііз) та до босчалика – «плати» батьків нареченої.
- Під час заручин чоловіків перев'язували рушником.
- Рушник входив до такого важливого весільного обряду як «еміш» («года», «чотра») (перехід до самого весілля): родичів нареченого рушниками перев'язувала мати нареченої. Рушник входив до самої «годи»¹. Годя виглядала зазвичай так: підніс з калачом клали у згорток (босчу), через який перевішували два довгих вишитих рушника з шовку. На рушники клали чотири хустки, сорочку нареченого, а також дві маленькі хустинки з гарними орнаментами на краях (іноді імена молодої пари). Зверху червоними нитками пришивали червону троянду, а до одного з кінців «годи» пришивали кушак (чоловічий червоний пояс) [1, с. 370].

¹ «Годою» називали ще й весільний атрибут.

- З рушника робили байрак – головний атрибут гагаузького весілля. Його вивішували на даху будинку у якому весілля. Байрак робили з шовкового рушника прив'язаного червоними нитками до палиці. Зверху прикріпляли яблуко та гілочки м'яти.

- Під час обряду перев'язування гостей (долужак) мати нареченого перев'язувала присутніх рушниками [1, с. 382].

- Під час весільного застілля гагаузи розмотували на колінах усіх присутніх довгий рушник, виготовлений з конопель винятково для утилітарного застосування.

Рушники також використовувалися у поховальній обрядовості гагаузів. Їх стелили під домовину. На зупинках похоронної процесії (біля двору, мостів, на перехресті, при вході до цвинтаря), як тільки домовину ставили на табурет, перед покійником простеляли рушник на який клали калач та свічку. Домовину з небіжчиком переносили над рушником і хтось із процесії повинен був забрати ці предмети як дар. Гагаузька родина заготовляла на похорони 30-50 рушників. Кожен присутній на поминках обов'язково отримував рушник, насамперед ті, хто допомагав. На похороні незаміжніх чоловіків вибирали діверя, якого перев'язували рушником.

Таким чином, рушник у традиційній культурі гагаузів відігравав непересічне значення як один з основних атрибутів на похоронах та весіллі. У ХХІ ст. його використання звужується, за винятком весілля, зокрема, при виготовленні «годи» та байрака.

Список використаної літератури та джерел

1. Гагаузы [Текст] / М. Н. Губогло, Е. Н. Квилинкова [и др.]; [отв. ред. М. Н. Губогло, Е. Н. Квилинкова]; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н.Миклохо-Маклая РАН; Ин-т культурного наследия АН Молдовы. – М.: Наука, 2011. – 614 с.
1. Тишина Анастасія Василівна, 1942 р.н., вул. Курогло, 115, с. Дмитрівка, Болградський район, Одеська область.
2. Борлак Ганна Савічна, 1946 р.н., вул. Курогло, 113, с. Дмитрівка, Болградський район, Одеська область.

3. Борлак Надія Сергіївна, 1937 р.н., с. Дмитрівка, Болградський район, Одеська область.
4. Марангоз Марія Іванівна, 1977 р.н. вул. Леніні, с. Дмитрівка, Болградський район, Одеська область.

Борлак И., Стрельцова А.

Тканые изделия гагаузов: орнаментика и функциональное назначение

В статье идет речь о тканых изделиях гагаузов, в том числе о килимах и полотенцах. Рассматривается орнаментика и функциональное назначение изделий. Обращается внимание на эволюцию и трансформацию орнаментики.

Ключевые слова: гагаузы, орнамент, килим, пешкир.

Borlak I., Streltsova A.

The weaving goods of Gagauz: decorative pattern and functionality

In the article speech goes about the weaving goods of gagauz, about “kilim” and “peshkir”, their decorative pattern and functionality. Attention applies on an evolution and transformation in decorative pattern.

Key words: Gagauz, decorative pattern, “kilim”, “peshkir”.